

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΟΨΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΜΠΟΛΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ.

ΚΟΤΡΟΓΙΑΝΝΟΣ Δημήτρης και ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ Θεοφανώ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μεταβιομηχανική διάρθρωση της κοινωνικής πραγματικότητας και ιδιαίτερα οι οικονομικοί όροι συγκρότησής της, αναδεικνύουν ένα νέο συγκείμενο διερεύνησης για τον θεσμό του Πανεπιστημίου ως κομβικού θεσμού (axial institution). Η διαμεσολάβηση του θεσμού μεταξύ κράτους και αγοράς με όρους επικαθορισμού της κοινωνικής πραγματικότητας και των ατομικών βιοτικών τροχιών συντείνει στην διατήρηση του ενδιαφέροντος ως προς την έννοια του 'δικαιώματος' και της πραγματικότητας που διαμορφώνει το δικαίωμα πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ιδιαίτερα όταν αυτό καλείται να συμβαδίσει με τους διαφοροποιημένους όρους εργαλειοποίησης της πιστοποιημένης γνώσης.

Στα πλαίσια της εργασίας αυτής στόχος είναι η διερεύνηση των σύγχρονων όρων δόμησης του δικαιώματος στην Ανώτατη Εκπαίδευση όπως αυτό διαμορφώνεται στα Ευρωπαϊκά πλαίσια με την Διαδικασία της Μπολόνια αλλά και με μία σειρά υπερεθνικών εγχειρημάτων, διερευνώντας ταυτόχρονα την ανάκλαση όλων αυτών στην ελληνική περίπτωση. Η ανώτατη εκπαίδευση εμφανίζεται ως δημόσιο αγαθό· παρά ταύτα η εννοιοδότηση του όρου φαίνεται να παρουσιάζει ιστορικές αποκλίσεις καθώς οι πολιτικές για την χρηματοδότηση των φοιτητών και η προώθηση των φοιτητικών δανείων, η έννοια της 'αριστείας', η ατζέντα για τις επαγγελματικές δεξιότητες και την δια βίου μάθηση αλλά και οι προσεγγίσεις περί ιδιωτικού και δημόσιου πανεπιστημίου, ιδιαίτερα για την περίπτωση της Ελλάδας, συνθέτουν σίγουρα μια νέα πραγματικότητα εννοιοδότησης τόσο του όρου 'δημόσιο αγαθό' όσο και του όρου 'δικαιώματος'.

ABSTRACT

Moving beyond the post-industrial social reality, with the extensive contribution of the new market economy to the contemporary terms of its construction, a new framework is created for Universities as Axial Institutions. The interaction between Universities as institutions with the state and the market (triple helix) contribute to the determination of this new social reality that affects individuals' life courses; keeping the interest on examining the 'right to Higher Education' as it change along with the functional use of knowledge accreditation.

With this paper we attempt to investigate the new conditions on higher education policies that emerge with the Bologna Process as well as with other supranational initiatives, which set the grounds for the re-contextualization of this 'right' in Europe and so on in Greece. Higher education seems to be acknowledged as a public good but the context of this also differentiates through time. The new policy agendas for student loans, 'excellence' as a legitimacy motto, the agendas for professional skills and life-long learning but mainly the discourse about private and public universities, especially in Greece, constitutes a new reality for higher education both as a 'public good' and as a 'right'.

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την διερεύνηση του δικαιώματος που συνθέτει η πανεπιστημιακή εκπαίδευση έτσι όπως επαναπροσδιορίζεται στις νέες θεσμικές συνθήκες οι οποίες προκύπτουν λόγω του παγκόσμιου ανταγωνισμού και επιδρούν στις στοχεύσεις της Ευρώπης και ως εκ τούτου της Ελλάδας. Αυτό που θα επιχειρηθεί στα πλαίσια της εργασίας αυτής είναι να προσεγγιστεί η θεσμική αλλαγή της πολιτικής για την ανώτατη εκπαίδευση παρουσιάζοντας ταυτόχρονα τον επανα-προσδιορισμό του δικαιώματος στην ανώτατη

εκπαίδευση ως ζήτημα ‘κοινωνικής διάστασης’. Ο όρος της κοινωνικής διάστασης αποτελεί, όπως φαίνεται, την σύγχρονη αντικατάσταση της έννοιας του δικαιώματος με σαφείς περιεχόμενες διαφοροποιήσεις. Στόχος λοιπόν είναι να αποτυπωθούν οι αλλαγές στο πεδίο της δημόσιας πολιτικής για την ανώτατη εκπαίδευση αλλά και να δοθεί μία ερμηνεία για τον επανακαθορισμό του δικαιώματος στην ανώτατη εκπαίδευση.

2.ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, TRIPLE HELIX ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ.

Ο θεσμός του πανεπιστημίου από την γέννησή του καθίσταται να δημιουργεί ένα θεσμικό τρίγωνο επιδράσεων μεταξύ του κράτους¹ και της αγοράς (triple helix). Ο ρόλος αυτός του πανεπιστημίου (axial institution)² έχει αποτελέσει μια ιστορική σταθερά η οποία του έχει αποδώσει πολλαπλά θεσμικά πρότυπα, απόρροια των διαφορετικών κρατικών δομών, των οικονομικών συνθηκών αλλά και των ιστορικών περιστάσεων. Σε επίπεδο περιεχομένου και στοχοθεσίας το πανεπιστήμιο, λόγω της επιδραστικής αυτής σχέσης, φαίνεται πως έχει περάσει τρεις σημαντικές μεταβάσεις. Σήμερα μάλιστα, πολλοί θεωρητικοί υποστηρίζουν πως το πανεπιστήμιο βιώνει μία ακόμα κρίση ή αλλιώς μία τέταρτη μετάβαση η οποία τείνει να διαφοροποιεί τόσο την εννοιολόγηση όσο και την νομιμοποίηση του θεσμού.

Ενδεικτικά επισημαίνονται οι τρεις φάσεις αλλαγής με πρώτη την μετάβαση από το μεσαιωνικό πανεπιστήμιο και τα (studia) στο πανεπιστήμιο του 15ου αιώνα δηλαδή στο ευδιάκριτο κορπορατιστικό σώμα με οργανωτική βάση. Κύριος λόγος για την μετάβαση αυτή υπήρξε η ανάγκη ανάπτυξης της ιατρικής επιστήμης και της νομικής επιστήμης και ως εκ τούτου η εργαλειακή χρήση της οργανωτικής βάσης (Dunbabin, 1999). Η δεύτερη μετάβαση στην εννοιολόγηση του θεσμού πραγματοποιήθηκε με το Χουμπολντιανό Πανεπιστήμιο, το οποίο δημιούργησε ένα νέο πλέγμα αξιών εξισορροπώντας την βαρύτητα της έρευνας με αυτή της διδασκαλίας. Ενώ η τρίτη μετάβαση αφορά σε αυτή που προσδιορίζει το ‘σύγχρονο’ (modern) πανεπιστήμιο. Η γραφειοκρατικοποίηση και ο εκδημοκρατισμός του σύγχρονου πανεπιστημίου που πραγματοποιείται τον 20ο αιώνα φαίνεται να εξαρτάται από το αναπτυσσόμενο γραφειοκρατικό κράτος πρόνοιας. Η περιγραφή αυτή αφορά βέβαια περισσότερο την Ευρώπη και την Αυστραλία παρότι την προσανατολισμένη στην αγορά Αμερική. Το σύγχρονο πανεπιστήμιο διαφοροποιείται στην δόμησή του, παρόλα αυτά, νομιμοποιείται μέσα από τον ισχυρισμό της γνώσης, της αλήθειας και της αντικειμενικότητας συνδέοντας την εξουσία του με τον έλεγχο της επιστήμης, με την θεωρία να υπερισχύει έναντι της πράξης, και με μία ακαδημαϊκά προσανατολισμένη παιδαγωγική αλλά και περιεχόμενο σπουδών (Blackmore, 2001).

Στο τέλος του 20ου αιώνα η παγκοσμιοποίηση είναι πλέον μια ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας η οποία κυριαρχεί και θεμελιώνεται στην ένταση των υπερεθνικών οικονομικών συναλλαγών και στην διαφοροποίηση του χώρο-χρόνου και της επικοινωνίας που επιφέρει η εξάπλωση των νέων τεχνολογιών (Held 2007). Η νέα αυτή παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα καθιστά το συμβαλλόμενο μέρος στην σχέση του triple helix, δηλαδή την αγορά, να αναπροσαρμόζει τις συνθήκες τόσο για την πολιτική εξουσία όσο και για το θεσμό του πανεπιστημίου. Το κράτος διαφοροποιείται και αυτό ως προς τους όρους της πολιτικής του εξουσίας ενώ επίσης διαφοροποιούνται και οι σχέσεις μεταξύ των εθνών κρατών. Συγκεκριμένα για την Ευρώπη, το οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποτελεί μεγάλη πολιτική τομή η οποία ερμηνεύεται ακόμα και ως παράγωγο των νέων αναγκών που προκύπτουν από τις παγκοσμιοποιημένες αυτές συνθήκες.

¹ Βέβαια το έθνος κράτος ιστορικά έπεται του θεσμού του πανεπιστημίου. Το πανεπιστήμιο, τεκμηριώνεται πως εκκινεί τον 12 με 13 αιώνα χωρίς βέβαια την σημερινή οργανωτική του διάσταση η οποία αποτελεί παράγωγο της αλληλεπίδρασής του με το κράτος (Sayer 1999).

² Βλέπε, (Ράσης, 2004: 15) όπου υποσημειώνει ότι ο όρος αυτός πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Daniel Bell προκειμένου να περιγραφεί η σημασία αυτού του θεσμού για την διαιώνιση της σύγχρονης μετά-βιομηχανικής κοινωνίας. Ενώ η χρήση του όρου triple helix ουσιαστικά περιγράφει το σύνολο της σχέσης που δημιουργείται μεταξύ πανεπιστημίου, αγοράς και κράτους (academia, industry and government).

Για το πανεπιστήμιο, οι συνθήκες αυτές, δημιουργούν ένα διαφοροποιημένο πλαίσιο δράσης το οποίο βασίζεται στην δυνητική προσφορά του (add value) σε αυτό που προσδιορίζεται ως οικονομία της γνώσης. Προς αυτό καταλυτικό ρόλο έχει παίξει τόσο η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου όσο και η προσδοκία ότι η τεχνολογική καινοτομία που συνδέεται με την έρευνα και πηγάζει στο θεσμό του πανεπιστημίου θα προάγουν την αειφόρο ανάπτυξη. Το αξιοσημείωτο είναι πως σε μία περίοδο που τα έθνη κράτη χάνουν τον έλεγχο σε οικονομικά ζητήματα το κράτος αναζητά μεγαλύτερο έλεγχο στην εκπαίδευση. Επιπλέον, ο Simon Marginson (1997) υποστηρίζει πως η ανώτατη εκπαίδευση, την περίοδο της δημοκρατικοποίησής της, αντιμετωπίζεται σαν ένα δυνάμει ιδιωτικό αγαθό και όχι ως δημόσιο αγαθό αλλά και ως ζήτημα επιλογής και όχι ως βασικό δικαίωμα. Συγκεκριμένα από την δεκαετία του 90 επισημαίνονται εκπαιδευτικές αλλαγές, οι οποίες ακολουθούν τις νέες τάσεις, διαφοροποιώντας την σχέση που είχαν τα μετά-προνοιακά κράτη με τα άτομα ³.

Ο 21^{ος} αιώνας παρουσιάζει παγκόσμια στους όρους δόμησης της ανώτατης εκπαίδευσης σημαντικές αλλαγές. Τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης διαφοροποιούνται στους οικονομικούς όρους συγκρότησής τους. Ο ανταγωνισμός μεταξύ ιδρυμάτων για την εισροή κεφαλαίων βάση της εισροής φοιτητών είναι μια εντεινόμενη πραγματικότητα. Ενώ ο ανταγωνισμός αυτός σχηματίζεται μεταξύ μητροπολιτικών περιοχών πανεπιστημιακής προσφοράς. Παραδείγματος χάρη μεταξύ Ευρώπης, Αμερικής, Καναδά, Αυστραλίας, Ιαπωνίας αλλά και Κίνας. Μάλιστα σε πολλά Δυτικό-Ευρωπαϊκά Κράτη που είχαν διαφορετική παράδοση υιοθετείται η τάση να χρησιμοποιηθεί η δυνατότητα κέρδους από την εισαγωγή φοιτητών ενώ ταυτόχρονα παρατηρείται μείωση των εκπαιδευτικών δαπανών. Επίσης συμβολικής σημασίας υπήρξε η αναγνώριση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (WTO) πως η ανώτατη εκπαίδευση συγκαταλέγεται στην λίστα των αγαθών υπηρεσίας του τριτογενή τομέα ⁴.

3.ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΒΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.

Η προώθηση μίας κοινής ευρωπαϊκής πορείας για τα ζητήματα της ανώτατης εκπαίδευσης φαίνεται πως ουσιαστικά συστηματοποιείται για πρώτη φορά το 1999 με το εγχείρημα της Διαδικασίας της Μπολόνιας το οποίο στοχεύει στην δημιουργία του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Το εγχείρημα αυτό, συνδέεται με τις μεταβαλλόμενες παγκοσμιοποιημένες οικονομικές συνθήκες οι οποίες ακολουθώντας την σχέση του triple helix διαφοροποιούν τις συνθήκες για την Ανώτατη Εκπαίδευση, ωθώντας σε αλλαγή πολιτικού υποδείγματος (policy shift).

Η Ευρώπη βιώνοντας την μετά-προνοιακή εποχή του κράτους, με το οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης να δημιουργεί νέες συνθήκες, τοποθετείται μπροστά στην ανάγκη να διαφοροποιήσει τις στοχεύσεις των ιδρυμάτων και να συστηματοποιήσει την ποικιλομορφία των συστημάτων της. Αυτό που αναγνωρίζεται πάντως σαν κατευθυντήριος άξονας είναι η μετάβαση στην κοινωνία της γνώσης (knowledge economy) δηλαδή στην προσδοκία

³ Ενδιαφέρον έχει το συγγενές πεδίο της απασχόλησης όπου το κράτος απεμπόλησε την υποχρέωση να παρέχει απασχόληση στους πολίτες του αλλά υιοθέτησε την υποχρέωση να τους παρέχει την δυνατότητα να είναι απασχολήσιμοι.

⁴ Βάση της γενικά αποδεκτής οικονομικής ταξινόμησης, διακρίνονται τρεις κατηγορίες αγαθών 1^ο τα καταναλωτικά αγαθά τα οποία καταστρέφονται μετά την πρώτη χρήση 2^ο τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά τα οποία δεν καταστρέφονται μετά την πρώτη χρήση αλλά και δεν παράγουν προϊόντα και εισοδήματα και 3^ο τα παραγωγικά επενδυτικά αγαθά τα οποία συνεχίζουν να υπάρχουν και μετά την πρώτη χρήση και παράγουν εμπορικά προϊόντα, υπηρεσίες και εισοδήματα σε αυτούς που τα κατέχουν. Η ένταξη της εκπαίδευσης ως υπηρεσία στην παραπάνω ταξινόμηση έχει γίνει κοινά αποδεκτό. Ετσι πάντως τεκμηριώνεται η αναγνώριση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ως υπηρεσίας στα πλαίσια του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου κάτι βέβαια το οποίο δεν υιοθετείται από την διαδικασία της Μπολόνια. Η μη υιοθέτηση αυτής της αντίληψης μπορεί από την άλλη να τεκμηριωθεί από κάποιους όχι στην βάση αναγνώρισης του κοινωνικού δικαιώματος, αλλά έχοντας υπόψη το γεγονός ότι η διαδικασία αυτή αποδοκιμάστηκε έντονα στα ευρωπαϊκά κοινωνικά πλαίσια ως προάγγελος μιας σκληρής νεοφιλελεύθερης αναγνώρισης του πανεπιστημίου.

αιεφόρου ανάπτυξης μέσα από την γνώση (sustainable development through a knowledge based economy).

Το επιστέγασμα για την νέα φάση μεταμόρφωσης του πανεπιστημίου στην Ευρώπη του 21ο αιώνα δίδεται το 2000 με το Συμβούλιο στην Λισαβόνα, αλλά και με τον επαναπροσδιορισμό του το 2005, όπου οι κυβερνητικοί αρχηγοί της Ευρώπης επανεξετάζουν το κοινό πλαίσιο δράσεων. Βασικός στόχος της Στρατηγικής της Λισαβόνας παραμένει η πρόθεση να γίνει η Ευρώπη η πιο ανταγωνιστική και βασισμένη στην γνώση οικονομία, ικανή να προωθήσει την αιεφόρο οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες δουλειές και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή.

Με την προσδοκία δημιουργίας μίας βασισμένης στην γνώση οικονομίας ερμηνεύεται και η Διαδικασία της Μπολόνια. Όπως επισημαίνει ο Haug (2006): “μεταξύ των παραγόντων που εξηγούν γιατί υπάρχει αλλαγή στην ατζέντα για την Ανώτατη Εκπαίδευση της Ευρώπης, τα ακόλουθα μπορούν να επισημανθούν: Πρώτων η ανάδυση μιας Ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας, η οποία καλείται να προσδιορίσει σε σημαντικό βαθμό τα προσεχή χρόνια την προσφορά των πανεπιστημίων αλλά και τους όρους λειτουργίας τους. Το γεγονός πως δεν θα μπορούσε να είναι περεταίρω ανεκτή από τις κοινωνίες η ύπαρξη υψηλών δεικτών ανεργίας αποφοίτων και η ταυτόχρονη έλλειψη ικανών νέων σε βασικές θεματικές. Αλλά και η αυξανόμενη ένταση μεταξύ μίας αναπτυσσόμενης ανοικτής Ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας και η ύπαρξη αποκλειστικών εθνικών συστημάτων ανώτατης εκπαίδευσης. Αυτά είναι σίγουρα ένας πυρήνας παραγόντων που τεκμηριώνουν την Διαδικασία της Μπολόνια”.

Οι πολιτικές ατζέντες αυτής της προσπάθειας παρουσιάζουν τρεις βασικές κατευθύνσεις: Πρώτον την διάσταση του ισομορφισμού ή αλλιώς της αναγνωσιμότητας και συγκρισιμότητας των δομών των συμβαλλόμενων συστημάτων Δεύτερον την προώθηση και συστηματοποίηση δομών διασφάλισης της ποιότητας Τρίτων την αλλαγή της εκπαιδευτικής διαδικασίας με πρωταρχικό σημείο αναφοράς τον φοιτητή, το μαθησιακό φορτίο και τις δεξιότητες. Στόχος είναι σε ένα πρώτο στάδιο η ενίσχυση της κινητικότητας των φοιτητών και εν συνεχεία των εργαζομένων αλλά και των υπηρεσιών δημιουργώντας τις προϋποθέσεις περαιτέρω ενίσχυσης του ανοίγματος των αγορών.

Η εκκίνηση του νέου αυτού υποδείγματος πολιτικής φαίνεται ότι πραγματοποιείται με την Διαδικασία της Μπολόνια αλλά ενισχύεται και συστηματοποιείται με την πάροδο του χρόνου και με άλλα υπερεθνικά εγχειρήματα όπως το Tuning όπου βασικό μέλημα του είναι η προώθηση υποδειγμάτων μεθοδολογίας στην διδασκαλία βάση της ‘νέας’⁵ φοιτητικό-κεντρικής διάστασης καθώς και η αποτύπωση των δεξιοτήτων που αποκτώνται. Αλλά και το ‘Education and training 2010’ εγχείρημα το οποίο προσφέρει ένα είδος ομπρέλας αποκλειστικά στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης όλων των εγχειρημάτων που συνδέονται με την προώθηση της ιδέας του ανθρώπινου κεφαλαίου. Δηλαδή περιλαμβάνει τόσο τις ενέργειες για την προώθηση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης αλλά και τα εγχειρήματα προώθησης της Δια Βίου Μάθησης και των πολιτικών που αφορούν την κατάρτιση και τις επαγγελματικές δεξιότητες.

4. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.

Οι βασικές αυτές κατευθύνσεις του εγχειρήματος της Μπολόνιας συσπειρώνουν τις δομικές αλλαγές του ευρωπαϊκού πανεπιστημίου δημιουργώντας ένα πρότυπο στο οποίο καλούνται πρωτίστως να συγκλίνουν τα συστήματα αλλά και τα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης. Το νέο αυτό όμως πρότυπο δεν βασίζεται στην έννοια κανενός δικαιώματος για την ανώτατη εκπαίδευση. Η πιο σχετική αναφορά για την διαχείριση και αντιμετώπιση των επιπτώσεων από την ύπαρξη διαφορετικών κοινωνικό-οικονομικών προελεύσεων είναι αυτή για την προώθηση της κοινωνικής διάστασης, η οποία στην πορεία των εργασιών της διαδικασίας, συνθέτει μια αυτόνομη ατζέντα πολιτικής.

---

⁵ Η λέξη ‘νέα’ τοποθετείται σε εισαγωγικά γιατί ο φοιτητής αποτελούσε το επίκεντρο και στην αρχή του θεσμού του πανεπιστημίου (Dunbabin 1999).

Συγκεκριμένα στην πρώτη διακήρυξη της Μπολόνια το 1999, δεν γίνεται καμία αναφορά για αυτό που θα αποτελέσει αργότερα την κοινωνική διάσταση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Στην επόμενη συνδιάσκεψη αυτή της Πράγα το 2001, επισημαίνεται ότι η ανώτατη εκπαίδευση θεωρείται ως δημόσιο αγαθό και ως δημόσια ευθύνη χωρίς να διευκρινίζεται παρά ταύτα το περιεχόμενο και οι προεκτάσεις της αναγνώρισης αυτής. Πιο ελπιδοφόρα για την ατζέντα αυτή υπήρξε η τρίτη συνδιάσκεψη στο Βερολίνο το 2003, όπου στην διακήρυξή της γινόταν λόγος για την ανάγκη ενίσχυσης της κοινωνικής διάστασης του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης και ισορρόπησής του με την ανάγκη για ανταγωνιστικότητα (Papadakis, Tsakanika 2007).

Η συνέχεια βέβαια δεν κρίνεται εξίσου ελπιδοφόρα καθώς στην συνδιάσκεψη του Μπέργκεν το 2005 προσδιορίζεται το περιεχόμενο της ατζέντας αυτής σε δυο βασικά μέτρα προς ενίσχυση αυτά των υποτροφιών και των ευέλικτων φοιτητικών δανείων. Ενώ καλούνται να δραστηριοποιηθούν σε εθνικό επίπεδο οι ομάδες ενδιαφέροντος μετατοπίζοντας το βάρος ουσιαστικά από την πολιτική διαχείριση στα πλαίσια ευρύτερα κάθε κοινωνίας. Αποτυπώνοντας την εξέλιξη της εννοιοδότησης του δημόσιου αγαθού παρατηρείται μία ουσιαστική αντικατάσταση του δικαιώματος της δωρεάν εκπαίδευσης με το 'δικαίωμα' απόκτησης ευέλικτου φοιτητικού δάνειου. Παρά ταύτα ενδιαφέρον έχει ότι η προώθηση των μέτρων αυτών πραγματοποιείται αποσπασματικά και χωρίς ουσιαστική αλλαγή στο σύνολο των συμμετεχόντων χωρών σύμφωνα με την ESU δηλαδή την Ευρωπαϊκή Ένωση Φοιτητών⁶.

Στην τελευταία μέχρι στιγμής συνδιάσκεψη αυτή του Λονδίνου το 2007 γίνεται επίσης λόγος για την κοινωνική διάσταση και συγκεκριμένα επισημαίνεται πως 'συνεχίζουμε τις προσπάθειές μας ώστε να παρέχουμε επαρκείς φοιτητικές υπηρεσίες αλλά και να δημιουργήσουμε πιο ευέλικτα φοιτητικά μονοπάτια στην ανώτατη εκπαίδευση καθώς επίσης και να διευρύνουμε την συμμετοχή σε όλα τα επίπεδα στην βάση των ίσων ευκαιριών'. Στην τελευταία αυτή συνδιάσκεψη παρότι οι αναφορές συνεχίζονται για την δυνατότητα ίσων ευκαιριών το ουσιαστικό πολιτικό μέτρο σχετίζεται με την δια βίου εκπαίδευση⁷ και συγκεκριμένα με την δομική ενίσχυσή του δηλαδή και πάλι οι προτάσεις για πολιτική πράξη δεν αντιμετωπίζουν τις κοινωνικές ανισότητες οι οποίες απλά αναφέρονται.

Από την πορεία της διαδικασίας, στο ζήτημα της κοινωνικής διάστασης, βλέπουμε συνεπώς ότι δεν υπάρχει πρόθεση το νέο αυτό εγχείρημα να προωθήσει ουσιαστικές πολιτικές σε ζητήματα κοινωνικής ανισότητας στην ανώτατη εκπαίδευση. Η παρουσίαση της δομικής αλλαγής είναι το βασικό ζητούμενο μαζί με την υιοθέτηση πρακτικών για την ενίσχυση των ατομικών δεξιοτήτων. Επίσης η διαδικασία της Μπολόνια δεν εμπλέκεται άμεσα με ζητήματα χρηματοδότησης των Ιδρυμάτων παρότι είναι κομβικό ζήτημα ως προς τον προσδιορισμό του δημόσιου αγαθού. Τέλος αυτό που φαίνεται, είναι πως οι αναφορές για την διασφάλιση του κοινωνικού χαρακτήρα της ανώτατης εκπαίδευσης συνδέονται με μια οικονομική αναγνώριση της πολιτιστικής αυτής κληρονομιάς, καθιστώντας την, συγκριτικό πλεονέκτημα στην σφαίρα του παγκόσμιου ανταγωνισμού.

5.Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.

Η Ελληνική ανώτατη εκπαίδευση αποτελεί μία ενδεικτική περίπτωση ενός συστήματος το οποίο εδραιώθηκε στην βάση αναγνώρισης της ανώτατης εκπαίδευσης ως δημόσιο αγαθό. Σήμερα πάντως οι πιέσεις για αλλαγή γίνονται ολοένα και πιο εμφανείς ενώ ταυτόχρονα ολοένα και πιο εμφανείς είναι οι τάσεις συντηρητικοποίησης του θεσμού. Οι πιέσεις για αλλαγή δεν προκύπτουν μόνο από τις προωθημένες ευρωπαϊκές πολιτικές αλλά κυρίως από την ελληνική αγορά η οποία εμφανίζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά μετάβασης. Το πλέγμα των επιδράσεων, που αποδίδει πιέσεις, είναι γνωστό και προκύπτει από την ευρύτερη αλληλεπίδραση όλων των δομών αλλά και προβλημάτων ακολουθώντας την σταθερά του triple helix.

⁶ Και μάλιστα όπως επισημαίνεται από την ESU η οποία συμφωνεί με την προώθηση των μέτρων αυτών ενώ πιέζει καθώς η προώθηση τους διενεργείται σε περιορισμένο βαθμό.

⁷ Η χρήση του όρου στα πλαίσια της εργασίας είναι σκόπιμη καθώς επισημαίνεται η εργαλειοτική οπτική αυτού που επισήμως προσδιορίζεται ως δια βίου μάθηση.

Από την άλλη η συντηρητικοποίηση του θεσμού μπορεί να λάβει πολλές ερμηνείες, μία εκ των οποίων, προκύπτει από το ότι ο προσδιορισμός της ανώτατης εκπαίδευσης ως δημόσιο αγαθό λειτούργησε εξ αρχής με συγκεκριμένα προβλήματα τα οποία μάλλον δείχνουν να εντείνονται στις νέες αυτές πιο ανταγωνιστικές συνθήκες. Σε αυτές τις συνθήκες καλούνται να δοθούν νέες προτάσεις οι οποίες φαίνεται πως προκύπτουν από τις ευρύτερες ευρωπαϊκές κατευθύνσεις ενώ κομβικό είναι το ερώτημα κατά πόσο οι νέες αυτές πρωτοβουλίες δίνουν επαρκείς απαντήσεις στις σύγχρονες κοινωνικές απαιτήσεις και κατά πόσο βεβαίως ικανοποιούν το ευρύτερο αίσθημα της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η Ελλάδα ως ενεργό κράτος μέλος της Ευρώπης έχει ενταχθεί στην προσπάθεια προώθησης του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης, ακολουθώντας τον στόχο ανανέωσης των δομών και των μεθόδων που συνθέτουν την ακαδημαϊκή λειτουργία. Η πολιτική για την ανώτατη εκπαίδευση παρουσιάζει στοιχεία εξευρωπαϊσμού καθώς η Ελλάδα από την εκκίνηση της διαδικασίας της Μπολόνιας έχει προωθήσει συγκεκριμένες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες οι οποίες έχουν σαφείς αναφορές στις ευρωπαϊκές αυτές κατευθύνσεις. Συγκεκριμένα η πρώτη μεταρρυθμιστική προσπάθεια που ακολουθεί αυτή την κατεύθυνση αφορά την εξομάλυνση της διαφοροποίησης μεταξύ ΑΕΙ και ΤΕΙ (Ν. 2916/2001) ενώ στην συνέχεια σημαντική είναι η προώθηση ενός συστήματος διασφάλισης της ποιότητας (ν.3374/05) κάτι το οποίο εισάγεται επί της ουσίας για πρώτη φορά. Οι αλλαγές επίσης γίνονται ορατές με την προώθηση των μέτρων για ECTS αλλά και ενός πλαισίου το οποίο καλείται να προσαρμόσει ένα πιο στοχοθετικό σύστημα στην λειτουργία των ιδρυμάτων με τον Νέο «Νόμο- πλαίσιο για τα ΑΕΙ» (Ν. 3369/07). Μάλιστα, οι αναφορές στις μεταρρυθμίσεις αυτές, αποτελούν απλά ενδεικτικό τμήμα του συνόλου.

Ο εξευρωπαϊσμός της πολιτικής για την ανώτατη εκπαίδευση εμμέσως αγγίζει και το ζήτημα ύπαρξης ιδιωτικών πανεπιστημίων τα οποία λειτουργούν στην χώρα (franchise) και δεν λαμβάνουν ακριβώς επίσημη αναγνώριση. Οι πιέσεις για την αναγνωρισιμότητα (ισομορφισμός) των δομών δημιουργεί την ανάγκη να ανοιχτεί επί της ουσίας η αγορά παροχής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σε αυτή την κατεύθυνση της έμμεσης πίεσης λειτουργεί και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αλλά και η ευρωπαϊκή οδηγία 2005/35 η οποία επισημαίνει ότι βάση της Λισσαβόνας και του κειμένου της επιτροπής για «Μια στρατηγική για την εσωτερική αγορά υπηρεσιών» θα πρέπει να αναγνωρίζονται τα επαγγελματικά δικαιώματα των ευρωπαίων πολιτών που έχουν αποκτήσει από την φοίτησή τους σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Βέβαια η οδηγία αυτή διευκρινίζει ότι η αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων δεν θα πρέπει να δημιουργεί για το κάθε ένα σύστημα πίεση αλλαγής των δικών του ρυθμίσεων και των επαγγελματικών αναγνωρίσεων από άτομα τα οποία έφυγαν και απέκτησαν τις επαγγελματικές τους δεξιότητες σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες⁸.

Ως προς την νομιμοποίηση της ιδιωτικής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, έχουν υπάρξει έντονες κοινωνικές αντιδράσεις με κορυφαίο το παράδειγμα κωλυσιεργίας της συνταγματικής αναθεώρησης του άρθρου 16. Σε αυτά τα πλαίσια μπορεί να ερμηνευτεί επίσης και ο τελευταίος πιο πρόσφατος νόμος για τα Κέντρα Ελευθέρων Σπουδών τα οποία ύστερα από αξιολόγηση θα προσδιορίζονται πλέον ως κολέγια αναιρώντας το δικαίωμά τους να κάνουν χρήση οποιασδήποτε άλλης ονομασίας όπως πχ. σχολής, ακαδημίας, πανεπιστημίου κτλ.

Γενικότερα η ιδιωτική παροχή μετα-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχει σημαντική διαφοροποίηση κάτι το οποίο εξακολουθεί να υφίσταται και συνδέεται ευρύτερα στο κατά πόσο η ίδια η κοινωνία είναι διατεθειμένη να αποδεχτεί τους διαφοροποιημένους αυτούς όρους συγκρότησης του θεσμού του πανεπιστημίου. Δηλαδή κατά πόσο είναι διατεθειμένη να αποδεχτεί ότι η ανώτατη εκπαίδευση μπορεί να προσφέρεται τόσο ως δημόσιο αγαθό όσο και ως ιδιωτικό αγαθό. Πάντως ως προς το περιεχόμενο που έχει δοθεί στην προώθηση της κοινωνικής διάστασης η Ελλάδα δεν φαίνεται μέχρι στιγμής να έχει κινηθεί προς την θεσμική

---

⁸ Καθώς επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανασυγκρότηση του ΔΙΚΑΤΣΑ σε ΔΟΑΤΑΠ καθώς και η διεθνής δράση των αντίστοιχων ευρωπαϊκών δομών ERIC NARIC αλλά και του EURASHE της ευρωπαϊκής ένωσης ιδιωτικής εκπαίδευσης για την ανώτατη εκπαίδευση η οποία συμμετέχει στην διαδικασία της Μπολόνια (Papadakis, Tsakanika 2006).

ενίσχυση των υποτροφιών ενώ ως προς τα φοιτητικά δάνεια δεν έχει υπάρξει κάποια σημαντική αλλαγή.

Σε αυτά τα πλαίσια αλλαγών και αντιδράσεων ενδιαφέρον παρουσιάζει η τοποθέτηση των Ελλήνων ακαδημαϊκών οι οποίοι καλούνται να υιοθετήσουν το νέο αυτό πρότυπο των θεσμικών αλλαγών. Προς την αποτύπωση των τάσεων στις αντιλήψεις των ακαδημαϊκών πάνω στα ζητήματα αυτά παρατίθενται ενδεικτικά κάποια στοιχεία από έρευνα που διενεργήθηκε το 2008 με δείγμα 627 ακαδημαϊκούς⁹. Συγκεκριμένα οι τοποθετήσεις που λήφθηκαν ως προς την ψήφο εμπιστοσύνης στην διαδικασία της Μπολόνια ότι δύναται να βελτιώσει την ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση επιβεβαιώνουν μια συγκρατημένη τάση απέναντι στις κατευθύνσεις αυτές καθώς η δεσπόζουσα τιμή είναι η επιλογή της μέτριας επίδρασης με ποσοστό 31,5%. Η άποψη ότι οι προτεινόμενες κατευθύνσεις δεν θα συμβάλουν καθόλου εποικοδομητικά έλαβε ποσοστό 19,5% και λίγο εποικοδομητικά ποσοστό 22,4%. Ενώ ή θέση ότι οι κατευθύνσεις της Μπολόνια θα λειτουργήσουν πολύ εποικοδομητικά έλαβε 22,6% ενώ η άποψη ότι θα λειτουργήσουν πάρα πολύ εποικοδομητικά μόλις 3,9%. Για την καλύτερη αποτύπωση παρατίθεται το ακόλουθο σχεδιάγραμμα.

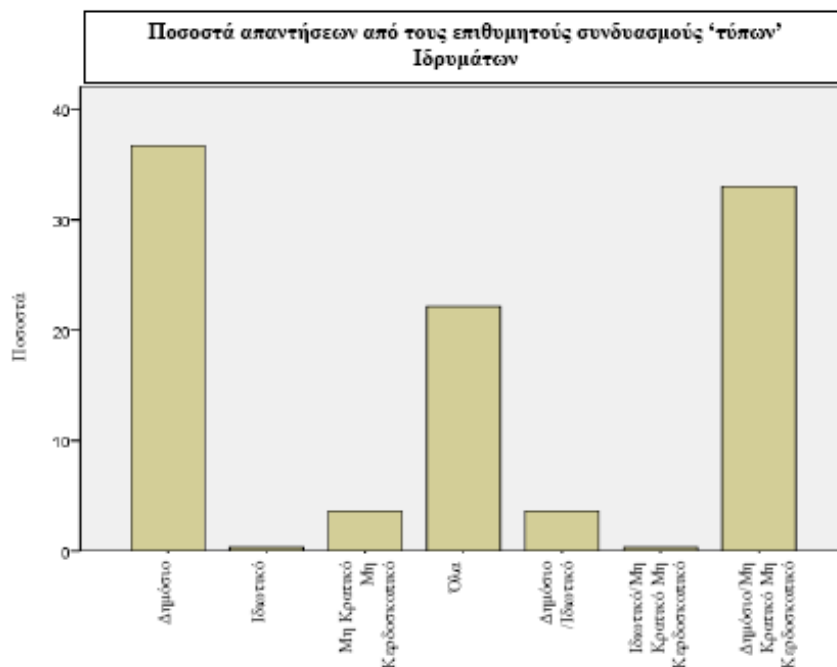
Σχεδιάγραμμα 1.

Στην ερώτηση αυτή αξιοσημείωτο είναι ότι η ομάδα των ακαδημαϊκών που πιστεύει ότι οι προτεινόμενες κατευθύνσεις δεν θα βελτιώσουν καθόλου την ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι αρκετά ισχυρή με 19,5% σε αντίθεση με την ομάδα των ακαδημαϊκών που δηλώνουν ένθερμοι υποστηρικτές των προτάσεων της διαδικασίας της Μπολόνια η οποία φτάνει μόλις το 3,9% των απαντήσεων. Η πλειοψηφία πάντως τοποθετείται συγκρατημένα γύρω από μία μέτρια αναγνώριση, λίγο ή πολύ, των ωφελειών από τις κατευθύνσεις της Μπολόνια.

Ενώ επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τοποθετήσεις των ακαδημαϊκών για τον τύπο πανεπιστημίου που θα πρέπει να λειτουργεί στην Ελλάδα. Η ερώτηση αυτή αποτυπώνει εμμέσως τις απόψεις των ακαδημαϊκών για το αν θεωρούν ότι η ανώτατη εκπαίδευση θα πρέπει να είναι στην πράξη δημόσιο αγαθό ή πιστεύουν ότι θα πρέπει να υπάρχει και ιδιωτική παροχή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ενώ σε αυτά τα πλαίσια καλούνται να τοποθετηθούν για τα μη κρατικά μη κερδοσκοπικά ιδρύματα. Ομαδοποιώντας τις δυνατές επιλογές βλέπουμε

⁹ Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από την έρευνα της Τσακανίκας στα πλαίσια της διδακτορικής της διατριβής η οποία είναι ακόμα σε εξέλιξη με αντικείμενο «Ομάδες συμφερόντων και πολιτικές ανώτατης εκπαίδευσης στην Ευρώπη: Το εγχείρημα του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης και η περίπτωση της Ελλάδας».

ότι πρώτη επιλογή είναι αυτή του δημόσιου πανεπιστημίου με 36,7% δεύτερη επιλογή είναι ο συνδυασμός του δημόσιου και του μη κρατικού μη κερδοσκοπικού πανεπιστημίου με 33,1% ενώ ακολουθεί η άποψη ότι θα πρέπει να λειτουργούν όλοι οι τύποι πανεπιστημίων με 22,2%. Η επιλογή δημόσιο-ιδιωτικό πανεπιστήμιο έλαβε το 3,7% και η επιλογή μόνο ιδιωτικό το 0,3% το ίδιο ποσοστό που έλαβε και η επιλογή Ιδιωτικό-Μη Κρατικό Μη Κερδοσκοπικό.

Σχεδιάγραμμα 2.

Συνεπώς ο δημόσιος χαρακτήρας του πανεπιστημίου επισημαίνεται ως ζητούμενο αν και ευρύτερα αποτυπώνεται μια τάση αποδοχής και άλλων μορφών εκπαίδευσης (ιδιωτικής –μη κρατικής μη κερδοσκοπικής) αλλά πάντα συνδυαστικά με την ύπαρξη του δημόσιου πανεπιστημίου.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Το κράτος όπως επισημάνθηκε και νωρίτερα τείνει να είναι πιο παρεμβατικό στους όρους λειτουργίας του θεσμού του πανεπιστημίου την στιγμή που χάνει ευρύτερα τις δυνατότητες παρέμβασης στην οικονομική σφαίρα γεγονός το οποίο τεκμηριώνεται και στην ελληνική περίπτωση με την έντονη μεταρρυθμιστική δράση που παρατηρείται. Ενώ η πραγματικότητα αυτή συνδυαστικά με την επιδραστική σχέση του πανεπιστημίου με την αγορά δηλαδή αυτό που ονομάζεται triple helix δημιουργεί τις συνθήκες μετατόπισης ευρύτερων οικονομικών-κοινωνικών προβλημάτων στους όρους λειτουργίας του πανεπιστημίου. Κάτι το οποίο μάλλον εντείνεται από το γεγονός ότι το πανεπιστήμιο συνθέτει τον κατεξοχήν θεσμικό μηχανισμό κοινωνικής ανέλιξης. Το δικαίωμα στην ανώτατη εκπαίδευση διαφοροποιείται σε μια εποχή που το κράτος πρόνοιας συρρικνώνεται και οι κοινωνικές ανισότητες τείνουν να αυξάνονται δημιουργώντας σημαντικό ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο θεσμός του πανεπιστημίου εμπλέκεται και επι-καθορίζεται από τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές τάσεις, προτάσσοντας από την πλευρά της πολιτικής, ως απάντηση ένα πιο νεοφιλελεύθερο μοντέλο το οποίο όμως φαίνεται να αμφισβητείται ως προς την επιτυχία του από τις κοινωνίες στις οποίες καλείται να προωθηθεί.

7. ΧΡΗΣΗ ΑΝΑΦΟΡΩΝ

- Blackmore, J. (2001) Universities in crisis? Knowledge economies, emancipatory pedagogies and the critical intellectual, *Educational Theory*, 51(3), pp 353-370.
- Dunbabin, J. (1999) *Universities c.1150-1350*, in *The Idea of a University* (London, Smith D. and Langslow A.K., Jessica Kingsley Publishers).
- EK, (2005) ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΟΔΗΓΙΑ 2005/36/EK σχετικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 30.9.2005 (255/22).
- European Ministers of Education, (1999) The European Higher Education Area. Joint declaration, Bologna, June.
- European Ministers of Education, (2001) Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European ministers in charge of Higher Education, Prague, May.
- European Ministers of Education, (2003) Realizing the European Higher Education Area. Communiqué of the conference of ministers responsible for higher education, Berlin, September.
- European Ministers of Education, (2005) The European Higher Education Area - Achieving the Goals. Communiqué of the conference of ministers responsible for higher education, Bergen, May.
- European Ministers of Education, (2007) Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world London Communiqué May.
- Haug, G. (2006) *The Bologna Process and the Lisbon Strategy*, in *Bologna Handbook*, 1(A.3.1-1), September.
- Held, D., McGrew, A. (2007) *Globalization/Anti-Globalization: Beyond the Great Divide* (Polity, 2nd edition, Cambridge Publisher).
- Margison, S. 1997, *Markets in Education*, (Sydney: Allen and Unwin Publishers).
- Papadakis, N., Tsakanika, Th. (2006) The European Union Higher Education Policy and the stake of regionalisation, *European Legacy*, 11(3), pp 289-297.
- Papadakis N., Tsakanika Th. (2007), *New Challenges and Old Dilemmas for European Union Policy on Higher Education and the Impact of Training and Employment Policies: Between Inclusivity and Competitiveness*, in *European Union at the Crossroads: the Need for Constitutional and Economic Changes* (Toruń Editor Maliszewska-Nienartowicz, J., PHU SALUS sc Publisher).
- Ράσης, Σ. (2004) *Τα πανεπιστήμια του χτες και του σήμερα. Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης: Η αγγλοσαξονική εμπειρία*, (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση).
- Sayer, J. (1999) *Linking Universities across Europe. Principles, Practicalities and Perspectives* in *The Idea of a University* (London, Smith D. and Langslow A.K., Jessica Kingsley Publishers).
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, (2001) Νόμος για την Διάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης και ρύθμιση θεμάτων του τεχνολογικού τομέα αυτής, ν. 2916/2001.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, (2005) Νόμος για την διασφάλιση της ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση- Σύστημα μεταφοράς και Συσσώρευσης Πιστωτικών Μονάδων-Το Παράρτημα Διπλώματος, ν. 3374/05.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, (2007) Νόμος για την μεταρρύθμιση του θεσμικού πλαισίου για τη δομή και λειτουργία των Ανώτερων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων- νέος νόμος πλαίσιο για την Ανώτατη Εκπαίδευση, ν. 359/2007.

